

УДК 631.11:331.522.4

В. В. Попович,

к. е. н., доцент, декан економічного факультету, Одеський державний аграрний університет

СТАН ТА ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Сьогодні особливо гостро проблеми розвитку трудового потенціалу проявляються на регіональному рівні. Саме на рівні регіону можливе створення та забезпечення комплексу оптимальних умов формування та використання трудового потенціалу. У статті досліджено сучасний стан трудового потенціалу регіону, виявлено особливості та визначено основні тенденції його формування.

Сегодня особенно остро проблемы развития трудового потенциала проявляются на региональном уровне. Именно на уровне региона возможно создание и обеспечение комплекса оптимальных условий формирования и использования трудового потенциала. В статье исследовано современное состояние трудового потенциала региона, выявлены особенности и определены основные тенденции его формирования.

Today is particularly acute problems of development of labor potential manifested at the regional level. It is at the regional level can create and provide optimal conditions for the complex formation and use of labor potential. The paper investigated the current state of the labor potential of the region, the peculiarities and the main trends of its formation.

Ключові слова: трудовий потенціал, людські ресурси, формування трудового потенціалу, населення.

Ключевые слова: трудовой потенциал, человеческие ресурсы, формирование трудового потенциала, население.

Key words: labor potential, human resources, the formation of the labor potential of the population.

ВСТУП. Економіка суспільства представляє собою складну систему, однією із найважливіших складових якої є трудовий потенціал. Невипадково в умовах трансформації як світової так і української економіки, зокрема проблема розвитку трудового потенціалу набувають особливого значення та актуальності. Ступінь та напрямок впливу на трудовий потенціал визначає вектор сучасного економічного розвитку, як окремого працівника, підприємства, галузі, так і країни в цілому. Для України проблема формування трудового потенціалу, який би відповідав сучасним вимогам, є надзвичайно актуальною як для національної економіки, так і для окремих її галузей і регіонів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ. Вивчення теоретичних засад трудового потенціалу, його формування присвячують свої праці багато вчених-економістів: В.П. Антоноук, І.І. Бажан, Д.П. Богиня, В.С. Васильченко, Т.В. Давидюк, Г.Т. Звонівська, В.М. Лич, В.Ф. Машенков, Л.К. Семків, Г.С. Струмилін, Г.В. Осовська, К.М. Шило, Л.В. Шаульська, В.Я. Чураков та інші. При всій різносторонності і науково-практичній цінності розробок, наявних в економічній літературі з проблем праці, залишаються не достатньо вивченими сучасні проблеми формування трудового потенціалу і його регіональні особливості. Метою дослідження є дослідження особливостей формування та аналіз сучасного стану трудового потенціалу регіону.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ. З розвитком науково-технічного прогресу в структурі економічного потенціалу зростає значення його трудового чинника, оскільки речові матеріальні елементи виробництва перетворюються в діючі продуктивні сили лише в тому випадку, коли до виробничого процесу включається людина. Люди, що володіють відповідними здібностями і професійними навичками, є головною продуктивною силою, а ступінь уміння населення створювати споживні вартості, засоби до праці стає важливою передумовою сукупного виробництва, а, отже – головним фактором нагромадження багатства [1].

Згадане поняття почали вживати на початку 20-х років минулого століття завдяки академіку С.Г. Струмиліну, котрий під трудовими ресурсами розумів робочу силу країни або народ у віці 16-49 років [2]. Максимальна вікова межа трудових ресурсів (49 років) пояснювалась низькою тривалістю життя населення того періоду. Як відомо, цей показник працездатного віку на різних етапах соціально-економічного розвитку колишнього СРСР змінювався декілька разів і досяг рівня 55 років.

У подальшому, з розвитком економічної науки зміст цього поняття віднесено до соціально-економічної категорії, розширюється. Так, В.Я. Чураков у дослідженнях дає таке визначення даної категорії: «Трудові ресурси – це сукупність живих індивідів, що володіють здатністю до праці, є носіями соціальних, демографічних, фізіологічних, психологічних, національних та інших рис, які вони проявляють у процесі суспільного виробництва» [3, 4, 5].

Відомий дослідник трудових ресурсів В.Ф. Машенков розширює та доповнює цю думку: «До складу трудових ресурсів включається та частина населення, що володіє сукупністю фізичних і духовних здібностей, які дають їй змогу трудитись» [6].

Поряд з таким науковим баченням даного поняття існують й інші, за економічним змістом наближені до практичного застосування щодо використання в практиці господарської діяльності. Так, у Великій Радянській енциклопедії визначено, що «трудові ресурси – частина населення країни, яке володіє необхідним фізичним розвитком, знаннями і практичним досвідом роботи у народному господарстві». А у коментарі до цього пояснювалось: «У практиці планування і обліку до трудових ресурсів відносять населення у працездатному віці, тобто чоловіків 16-59 років і жінок 16-54 років (за виключенням не працюючих інвалідів I-II груп, що отримують пенсії на пільгових умовах), чоловіків 60 років і старших, і жінок 55 років, а також підлітків, що працюють у державному секторі господарства та в громадському виробництві колгоспу» [7]. Проте при такому методичному підході не враховані ті пенсіонери і підлітки, котрі не працюють і обліку фактично не підлягають, через що не входять до складу трудових ресурсів.

На кожному етапі розвитку суспільства погляди щодо ролі і місця людини в ньому змінювалися разом з еволюцією економічного світогляду і тлумачилися залежно від загальних уявлень про суспільні відносини та від соціального статусу окремих верств населення. Таким чином, розглядаючи питання трудових ресурсів наголошуємо, що трудові ресурси сільського господарства – це частина сільського населення, котре володіє здатністю працювати, є членом виробничих сільськогосподарських формувань або бере в них участь за окремими угодами, а також міське населення, що періодично залучається до сільськогосподарських робіт.

Ці ресурси сільського господарства включають перш за все працездатних чоловіків та жінок в працездатному віці (відповідно 16-60 і 16-55 рр.), які є членами сільськогосподарських підприємств. Крім того, до трудових ресурсів аграрної сфери зараховуються працездатні з інших галузей економіки, якщо вони беруть участь у сільськогосподарських роботах. А ще до трудових ресурсів включають осіб в працездатному віці, людей пенсійного віку, підлітків до 16 років, які проживають на селі. З огляду на вищевказане, поняття «трудові ресурси» і «трудовий потенціал» є дотичними до поняття «людські ресурси», які, як зазначає Семів Л.К. включають сукупність якостей людини (соціально-демографічні, освітньо-професійні, мотиваційні, інтелектуальні, духовно-інформаційні, інноваційні, креативні, культурні, етносоціальні тощо), що визначають їх здатність до праці, споживання матеріальних і духовних благ, саморозвитку, здатність творити інновації, примножувати знання у всіх сферах людської діяльності [8].

Цілком зрозуміло, що природною основою формування трудового потенціалу є населення. Зміни в динаміці його загальної чисельності визначаються змінами у розміщенні міського і сільського населення, що має істотний вплив на раціональне розміщення та оптимальний розвиток продуктивних сил. Слід відзначити, що зменшення сільського населення має місце і в цілому по країні. З метою більш наочного відображення характеру змін в чисельності населення за роками нами здійснено графічну інтерпретацію динаміки населення в регіоні та Україні в цілому (рис. 1 - 3). На цих рисунках нами окремо виділена динаміка зміни чисельності для міського і для сільського населення відповідно. Як видно із даних наведених графіків, чисельність сільського населення за досліджуваній період має стійку тенденцію до зменшення.

Характер кривих (кут нахилу, форма лінії) майже однакові і свідчать про те, що ці процеси є стабільними для регіону та країни. Винятком є дані за 2001-2002 роки по Тернопільській області, де спостерігається збільшення сільського населення з 654,6 тис. чол. у 2001 році до 656,8 тис. чол. у 2002 році, тобто чисельність зросла на 2,2 тис. чоловік. Це можна пояснити досить різким зменшенням за даний період міського населення (майже на 10 тис. чол.), як це видно з рис. 1.

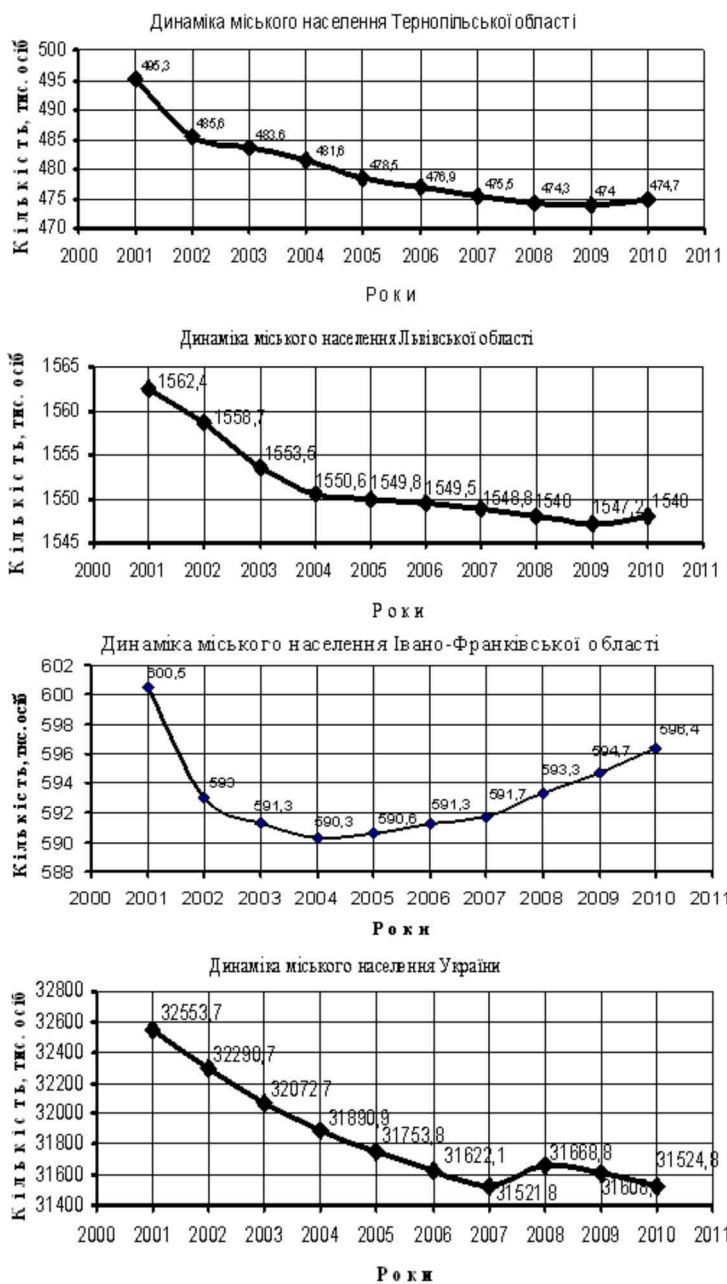

Рис. 1. Динаміка міського населення України і областей досліджуваного регіону

Якщо ж говорити про динаміку міського населення, то чітко вимальовуються періоди різкого зменшення чисельності населення у 2004 році, а згодом значно повільнішого зменшення.

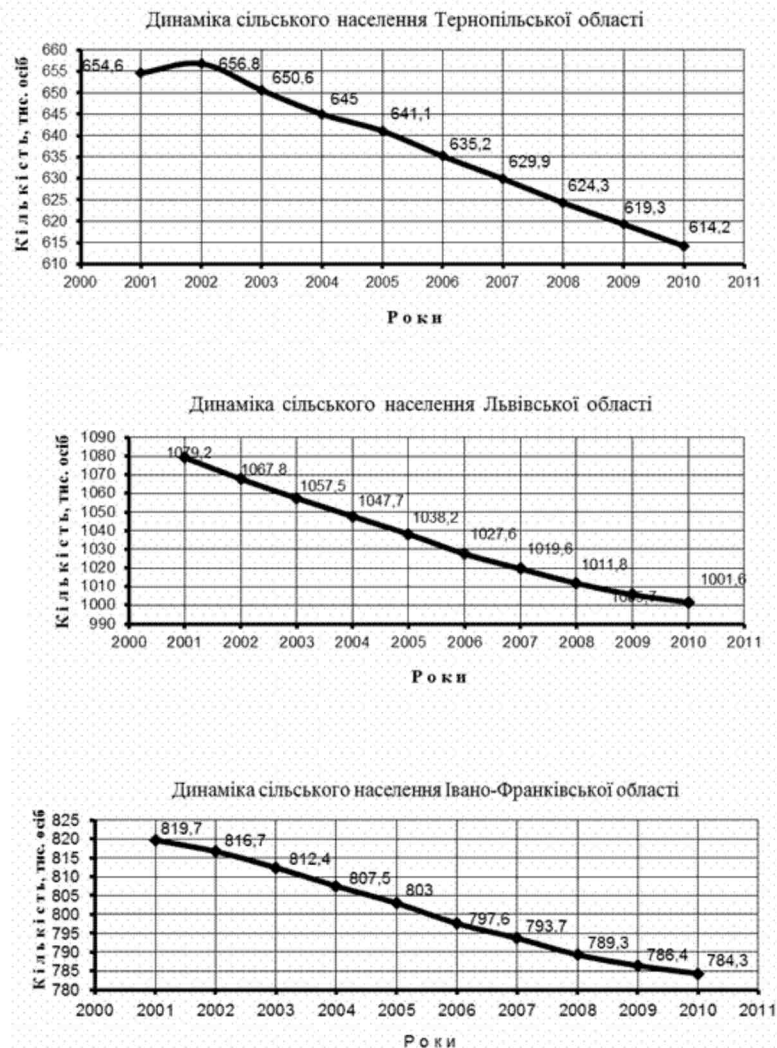

Рис. 2. Динаміка сільського населення досліджуваних областей

Зміни в динаміці міського населення майже не впливають на динамічні процеси сільського населення: характер кривих, що відображають динаміку сільського населення залишається незмінним у періоди змін міського населення. Тобто, значної міграції міського населення до сільських населених пунктів в регіоні за досліджуваний період не спостерігається, що є характерним і для України в цілому [9].

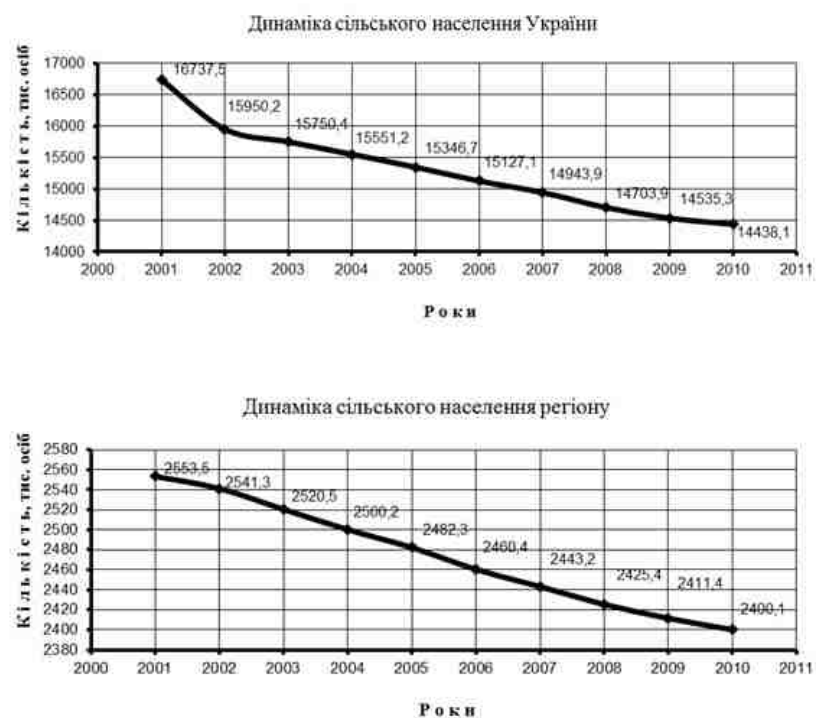

Рис. 3. Динаміка сільського населення України і досліджуваного регіону

Кількість працюючих у національному господарстві країни постійно змінюється у зв'язку із звільненням з об'єктивних причин, пересуванням у середині структурних підрозділів та приймання нових робітників замість вибулих або при розширенні виробництва. Рух робочої сили викликає додаткові затрати на підготовку та перепідготовку нових робітників, знижує на деякий час продуктивність не тільки нових робітників у зв'язку з освоєнням нових умов праці, але й тих, що звільняються у зв'язку з інертним ставленням до своїх обов'язків та помилками на новій роботі, а також веде до непродуктивних втрат робочого часу в період між звільненням та влаштуванням на роботу.

Проведені нами дослідження засвідчують, що кількість населення в усіх регіонах України протягом останніх років зменшувалася. Так, загальне зменшення населення по відношенню до 2002 року склало 2277,5 тис. осіб, або в середньому по 284,7 тис. осіб щорічно, що становить 0,6%. Разом з тим сільське населення за цей самий період зменшилось на 1318,4 тис. осіб, що становить 164,8 тис. осіб щорічно, або 1,13%.

У той же час міське населення має значно повільнішу тенденцію до зменшення, за досліджуваний період кількість міського населення зменшилась на 959,1 тис. осіб, тобто щорічно в середньому на 119,9 тис. осіб, що складає 0,4%. Не зважаючи на загальне зменшення населення, кількість осіб у працездатному віці зменшується значно повільніше - по Україні в цілому на 137,8 тис. осіб. Найбільше зростання кількості населення у працездатному віці спостерігалось в 2004 році, після чого відбувається повільне його зменшення.

Зростання кількості населення у працездатному віці в період 2002-2003 років можна пояснити суспільно-політичними процесами, що відбувалися в Україні і сприяли встановленню та розвитку стабільності в державі. Це призвело до різкого зменшення міграційних процесів, в основному міждержавних, де і задіяне, як правило, населення у працездатному віці.

Дані рисунку 4, наочно відтворюють зміни, що відбуваються із населенням України працездатного віку.

Як бачимо, для сільської частини населення, починаючи з 2004 року, характерне щорічне зменшення кількості осіб у працездатному віці, тоді як для міського населення зменшення починається з 2006 року. Разом з тим, як видно з наведеного графіка, для міського населення характерні швидші темпи зменшення кількості населення у працездатному віці.

Це пояснюється передусім відтоком працездатного населення з міст у пошуках роботи в зв'язку із зменшенням кількості промислових підприємств, особливо в передкризовий та кризовий періоди, з відповідним скороченням робочих місць.

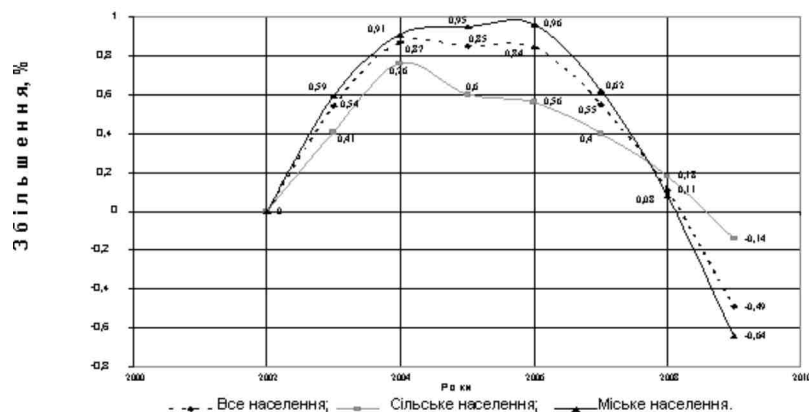

Рис. 4. Динаміка зміни кількості населення України у працездатному віці

Серед сільської частини населення працездатного віку ці негативні процеси відбуваються з меншою інтенсивністю і пояснюються не тільки природним зменшенням загальної кількості населення, але й значними міграційними процесами, зокрема молоді, котра після закінчення навчальних закладів практично не може працевлаштуватись у сільській місцевості, а часто і не бажає через значно гірші, порівняно з міським населенням, соціально-економічні умови життя селян. Досліджувані області (за винятком Львівської) Західної України мають свою особливість, що полягає в переважанні кількості сільського населення над міським. Однак всі негативні процеси, що відбуваються в цілому в країні характерні й для даного регіону (табл. 1).

Із наведених в таблиці 1 даних видно, що кількість працездатного населення в усіх трьох досліджуваних областях зростає в порівнянні з 2000 роком. Хоча за 2009 рік у порівнянні з 2008 роком цей показник знизився. На нашу думку, основною причиною цього є кризові явища, що відбувалися в цей період в економіці держави і в суспільстві в цілому. Потребує окремої уваги й інший факт. У всіх трьох областях спостерігається стабільне зменшення кількості економічно активного населення у працездатному віці, натомість зростає економічно неактивне населення. Так, у Львівській області кількість економічно активного населення зменшилась із 1146,5 тис. осіб у 2000 році до 1090,5 у 2009 році.

Таблиця 1.
Динаміка зміни кількості населення регіону у працездатному віці, тис. осіб.

Області	Характеристика працездатного населення	Роки							
		2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Львівська	Економічно-активне	1146,5	1094,9	1087,1	1062,5	1066,7	1067,1	1087,2	1090,5
	Економічно-неактивне	401,3	467,5	483,1	511,1	510,9	512,3	490,9	485,4
	Всього	1547,8	1562,4	1570,2	1573,6	1577,6	1579,4	1578,1	1575,9
Івано-Франківська	Економічно-активне	607,5	517,0	520,8	529,6	530,6	539,0	545,0	535,6
	Економічно-неактивне	205,4	313,6	315,7	309,1	312,2	306,6	302,1	313,3
	Всього	812,9	830,6	836,5	838,7	842,8	845,6	847,1	848,9
Тернопільська	Економічно-активне	411,4	379,3	410,3	421,6	415,8	425,5	427,3	433,6
	Економічно-неактивне	205,8	216,2	242,1	235,7	244,1	235,4	233,0	225,5
	Всього	617,2	595,5	652,4	657,3	659,9	660,9	660,3	659,1

В той же час, кількість економічно неактивного населення зростає з 401,3 тис. осіб у 2000 році до 485,4 тис. осіб у 2009 році; в Івано-Франківській області економічно активного населення в 2000 році було 607,5 тис. осіб, а стало 535,6 тис. осіб у 2009 році, економічно неактивного населення, відповідно, 205,4 тис. осіб у 2000 році і 313,3 тис. осіб у 2009 році. Таким чином, загальне збільшення кількості працездатного населення в областях досліджуваного регіону за період з 2000 по 2009 роки відбувався, в основному, за рахунок зростання кількості економічно неактивної частини працездатного населення, що говорить про нездорові тенденції суспільного розвитку досліджуваного регіону.

Для аналізу динаміки таких негативних тенденцій розглянемо зміну кількості працездатного населення, що припадає на 1000 жителів наявного населення окремо у кожній із досліджуваних областей.

На рисунку рис. 5 достатньо чітко відображена динаміка змін працездатного населення, що припадає на 1000 жителів наявного населення в досліджуваних областях Галичини.

Як бачимо, зменшення кількості активного населення в працездатному віці за досліджуваний період характерне для всіх трьох областей, починаючи з 2000 по 2003 роки для Івано-Франківської, по 2004 рік включно для Тернопільської області і по 2005 рік для Львівської області.

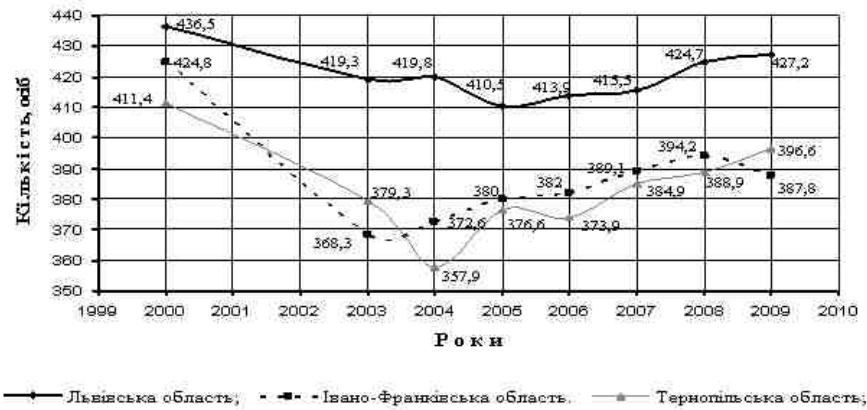

Рис. 5. Динаміка зміни економічно активного населення регіону у працездатному віці, що припадає на 1000 осіб наявного населення

Це дає підставу стверджувати, що у Львівській області цей процес протікає менш інтенсивно, ніж в Івано-Франківській та Тернопільській областях. У подальшому спостерігається позитивна тенденція зростання кількості активного населення в працездатному віці, що припадає на 1000 жителів, але поки що не досягнуто рівня 2000 року, в жодній із досліджуваних областей. Найбільш стабільне зростання, починаючи з 2000 року притаманне, як видно із графіка, Івано-Франківщині, що свідчить про позитивні процеси, котрі розпочалися в даній області.

Для Тернопільської області зростаюча частина графіка має стрибкоподібну форму, хоча за останні роки, як видно з даних рисунку 2.6, проходить збільшення активної частини працездатного населення, що припадає на 1000 жителів.

Динаміка змін економічно неактивної частини працездатного населення досліджуваних областей наведена на рисунку 6.

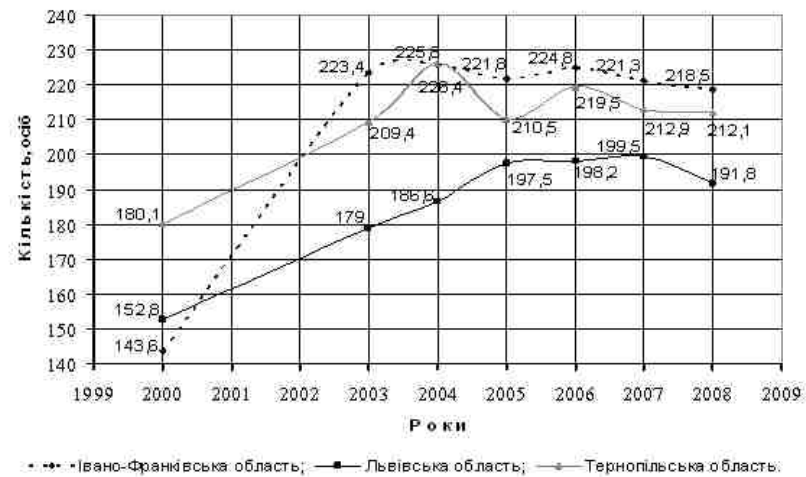

Рис. 6. Динаміка зміни економічно неактивного населення регіону у працездатному віці, що припадає на 1000 осіб наявного населення

Як видно з даних рисунку 6, найбільш негативна тенденція щодо зростання економічно неактивної кількості працездатного населення простежується у Івано-Франківській області. Тут тільки за останній рік досліджуваного періоду видно позитивні зрушення, тобто зменшення кількості економічно неактивного населення, що припадає на 1000 жителів. В інших двох досліджуваних областях, Львівській та Тернопільській, ці позитивні тенденції з'явилися з 2004 року, однак цей процес триває повільніше.

Відтворення трудового потенціалу формується під впливом втрат від передчасної смерті працездатного контингенту, а також тривалості часу навчання, припинення трудової діяльності у зв'язку з виходом на пенсію тощо.

Слід відзначити, що останнім часом у сільській місцевості відзначається деяке поліпшення ситуації з народжуваністю, проте високий рівень природного відходу, що перевищує рівень народжуваності в усіх регіонах України, включаючи і досліджуваний регіон (за винятком Рівненської та Закарпатської областей), вказує на від'ємний природний приріст населення й залишається однією з основних причин депопуляції сільського населення нашої держави (рис. 7).

Велике значення для ефективного використання трудових ресурсів має статеву структуру населення.

Диспропорція у співвідношенні кількості чоловіків і жінок, з одного боку, впливає на кількість одружень і, відповідно, на природний приріст населення, а з іншого – на виробничий процес. Адаже в окремих галузях економіки є багато таких робочих місць, що потребують або тільки чоловічої, або тільки жіночої праці. В цілому немає великих відмінностей у статевій структурі населення України.

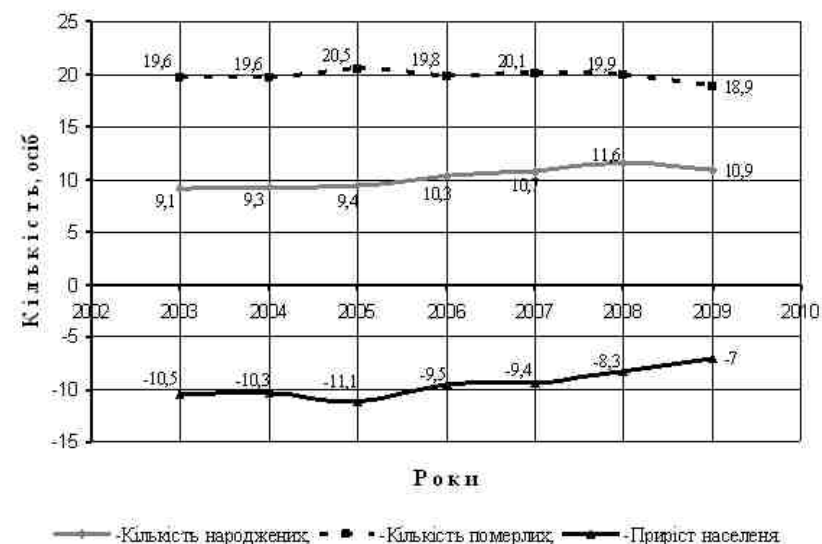

Рис. 7. Чисельність народжених, померлих та природний приріст (скорочення) чисельності населення в сільській місцевості України з розрахунку на 1000 мешканців

Найбільше чоловіків з розрахунку на 1000 жінок проживає у Закарпатській, Львівській і Рівненській, а найменше – у Черкаській і Чернігівській. Серед населення працездатного віку переважає чоловіча стать.

У Житомирській, Львівській, Волинській і Рівненській областях диспропорція між чоловіками і жінками працездатного віку була найбільшою, а в Автономній Республіці Крим, м. Києві, Харківській та Запорізькій областях – найменшою.

ВИСНОВКИ. Основою розвитку держави - є населення, його інтелектуальний потенціал, виробнича і духовна культура. Зміни в чисельності населення завжди впливають на розвиток не тільки продуктивних сил, а й виробничих відносин. Природною основою формування трудового потенціалу села виступає життєвий потенціал сільського населення. Його абсолютна величина залежить від чисельності постійного населення сільських територій і середньої очікуваної тривалості життя людей при народженні. Аналіз ситуації в регіоні говорить про те, що скорочення чисельності населення регіону триватиме і надалі, що негативно відіб'ється на формуванні його трудового потенціалу. Для виведення регіону із цієї ситуації необхідно розробити і впровадити в життя ряд заходів, спрямованих на стимулювання процесів відтворення населення як природної бази формування трудового потенціалу. Саме обґрунтування цих заходів становитиме напрям подальших досліджень.

Література

1. Маркс К. Сочинения: в 50 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – [2-е изд.]. – М.: Политиздат, 1955 -1981. Т. 26. – 1978. – 286 с.
2. Струмилин С. Г. Проблемы экономики труда / С. Г. Струмилин. – М.: Наука, 1982. – 733 с.
3. Ерёмин Н.М. Статистика труда / Н. М. Ерёмин, В. П. Маршалова. – М.: Статистика, 1965. – 324 с.
4. Жити на одну зарплату – не прокляття, а вирок // Дзеркало тижня. – 2001. – 26 травня. – С. 8.
5. Чураков В. Я. Актуальные проблемы использования трудовых ресурсов села / В. Я. Чураков. – М.: Колос, 1972. – 272 с.
6. Машенков В. Ф. Использование трудовых ресурсов сельской местности / В. Ф. Машенков. – М.: Экономика, 1965. – 166 с.
7. Большая Советская Энциклопедия : в 30 т. – М. : Сов. энциклопедия, 1977. – Т. 26. – 624 с.
8. Семів Л.К. Регіональна політика: людський вимір / Л.К. Семів. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», – 2004. – 392с.
9. Осовська Г. В. Управління трудовими ресурсами / Г. В. Осовська, О. В Крушільницька // – К.: Кондор, 2003. – 223 с.
10. Статистичний щорічник України за 2009 рік / [за ред. О. Г. Осауленка] // Державний комітет статистики України. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 567 с.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2011 р.

ТОВ "ДКС Центр"